

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ FUNDACJI „MATER DEI” W MALBORKU (2007–2023)¹

Słowa kluczowe: Malbork, Fundacja Mater Dei, sztuka sakralna, figura Madonny, zamek w Malborku

Keywords: Malbork, Mater Dei Foundation, sacred art, Madonna figure, Malbork Castle

Schlüsselwörter: Marienburg, Mater-Dei-Stiftung, sakrale Kunst, Madonnenfigur, Marienburg-Schloss

Jednym ze skutków zmian politycznych 1989 roku była możliwość funkcjonowania różnego rodzaju organizacji, stowarzyszeń oraz fundacji, działających niezależnie od administracji państwowej i samorządowej. Wprawdzie „sektor obywatelski” miał w Polsce dosyć długą tradycję², jednak w przeciągu kilku lat po zakończeniu II wojny światowej komuniści całkowicie zlikwidowali tego rodzaju aktywność, upaństwowiając przy tym majątek wielu stowarzyszeń i fundacji³. Ich odrodzenie rozpoczęło się w latach osiemdziesiątych XX wieku, co wiązać należy przede wszystkim z głębokim kryzysem państwa oraz problemami społeczno-gospodarczymi późnego PRL⁴. To wówczas przyjęto nowe ustawodawstwo regulujące powstawanie oraz działalność stowarzyszeń, a wraz z podpisaniem 6 kwietnia 1984 roku odpowiedniej ustawy

---

* Agata Grochowska – Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1113-9767>, e-mail: grochowska1231@onet.pl.

¹ Artykuł jest oparty na fragmentach pracy licencjackiej autorki, przygotowanej na Uniwersytecie Gdańskim pod kierunkiem prof. Igora Hałagidy i obronionej w 2024 r. Autorka składa podziękowania Andrzejowi Pankowi oraz Bernardowi Jesionowskiemu za udostępnienie informacji, artykułów oraz dokumentów prywatnych dotyczących Fundacji „Mater Dei”, dzięki którym było możliwe stworzenie niniejszego opracowania. Dziękuje także Annie Szade za udostępnienie artykułów dotyczących działalności Fundacji „Mater Dei”.

² W okresie międzywojennym ich działalność opierała się na wielokrotnie nowelizowanym rozporządzeniu Prezydenta RP *Prawo o stowarzyszeniach* z 27 października 1932 r.

³ Więcej na ten temat zob. m.in. J. Lustig, *Zarys historii rozwoju stowarzyszeń i fundacji w Polsce*, w: *Między ideą, pasją a działaniem: księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna i in., Katowice 2017, s. 362–364.

⁴ T. Piróg, *Ruch obywatelski w Polsce – geneza, problemy, badania*, „Studia Humanistyczne AGH” 2008, nr 6, s. 69–80.

reaktywowano instytucję fundacji. Zaznaczyć jednak należy, że w latach 1984–1989 powstało zaledwie 300 organizacji tego typu.

Rok 1989 przyniósł początek zmian ustrojowych: przejście do ustroju demokratycznego i pluralizmu politycznego, do systemu wielopartyjnego i wolności stowarzyszenia się, do gospodarki wolnorynkowej z sektorem prywatnym, a także likwidację cenzury i pluralizm mediów. Szczególne znaczenie miała reforma samorządowa od szczebla gminnego do wojewódzkiego, która przyczyniła się do rozbudzenia dotąd tłumionej aktywności społecznej⁵.

Upadek systemu komunistycznego przyniósł także Polsce zmiany w obszarze stosunków międzynarodowych. Ważnym momentem było rozwiązanie Układu Warszawskiego, co nastąpiło 1 lipca 1991 roku, a już 31 marca 1991 roku zaprzestano współpracy wojskowej w ramach tych struktur⁶. Szczególne znaczenie miało zbliżenie z Niemcami, które po zjednoczeniu uznały zachodnią granicę Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej na mocy polsko-niemieckiego traktatu granicznego z 14 listopada 1990 roku⁷. Te zmiany pociągnęły za sobą modyfikację, a nawet rewizję stosunków polsko-niemieckich, w tym niemieckiego dziedzictwa na ziemiach zachodnich i północnych. Jednym z elementów budowania małych ojczyzn była ich przeszłość, co wymagało ustosunkowania się do tego dziedzictwa i wpisania go w ich historię. Wraz z *Traktatem o dobrym sąsiedztwie oraz przyjaznej współpracy* (17 czerwca 1991 roku) zostały podpisane trzy umowy międzyrządowe, które miały na celu skonkretyzować jego postanowienia. Pierwszą była *Umowa o polsko-niemieckiej współpracy młodzieży*, następnie *Umowa o utworzeniu polsko-niemieckiej Rady Ochrony* oraz *Umowa o utworzeniu polsko-niemieckiej Komisji międzyrządowej ds. współpracy regionalnej i przygranicznej*⁸. Ważnym wydarzeniem w obustronnych stosunkach była oficjalna wizyta ówczesnego prezydenta RP Lecha Wałęsy w Niemczech, która odbyła się w dniach 29 marca–2 kwietnia 1992 roku⁹. Współpraca gospodarcza należała do obszarów najmniej konfliktogennych, a Niemcy już od lat dziewięćdziesiątych XX wieku były najważniejszym partnerem handlowym Polski.

Kolejne zbliżenie Polski z Zachodem to przystąpienie do NATO (12 marca 1999 roku), a następnie do Unii Europejskiej (2004 r.). Te działania ugruntowały i wzmocniły relacje z Niemcami, nie tylko te państwowe, ale także międzyludzkie i kulturowe.

⁵ *Dwie reformy samorządowe – pierwsza udana, druga mniej*, w: *Dzieje.pl. Portal historyczny* [on-line], <https://dzieje.pl/aktualnosci/dwie-reformy-samorzadowe-pierwsza-udana-druga-mniej> (dostęp: 15.09.2024).

⁶ Zob. F. Musiał, *Układ Warszawski. Pakt narzec Sowieców*, w: *Instytut Pamięci Narodowej* [on-line], <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/98760,Uklad-Warszawski-Pakt-narzec-Sowiecow.html> (dostęp: 12.09.2024).

⁷ *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany w Warszawie dnia 14 listopada 1990 r.*, Dz.U. 1992, nr 14, poz. 54.

⁸ J. Barcz, *Podstawy polityczne i prawne stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami*, w: *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1991*, red. B. Wizimirska, Warszawa 1993, s. 64.

⁹ T. Budnikowski, L. Janicki, P. Kalka, J. Kiwerska, K. Malinowski, T. Wróblewski, *Stosunki polsko-niemieckie*, w: *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, red. B. Wizimirska, Warszawa 1994, s. 176.

Mimo że stosunki bilateralne charakteryzowała współpraca obciążona problemami różnicy interesów narodowych, to bilans relacji wypadł pozytywnie¹⁰.

POWSTANIE FUNDACJI „MATER DEI”

Jeszcze w wyniku obrad okrągłego stołu przyjęto (7 kwietnia 1989) nową ustawę *Prawo o stowarzyszeniach*¹¹. Stała się ona postawą działania i rozwoju trzeciego sektora w Polsce. W nowej Konstytucji RP z 1997 roku zawarto stwierdzenie o dialogu społecznym oraz zasadę pomocniczości państwa¹². Choć w samej treści ustawy zasadniczej nie pada określenie „organizacje pozarządowe”, to jednak w artykule 12 jest mowa o tym, iż „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji”. Z kolei artykuł 58 ustęp 1 gwarantuje każdemu „wolność zrzeszania się”¹³.

Kolejnym wydarzeniem, które usprawniło rozwój i funkcjonowanie trzeciego sektora w Polsce, było przyjęcie 24 kwietnia 2003 r. *Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*¹⁴. Stworzyła ona podstawy współpracy i partnerstwa między podmiotami trzeciego sektora i władzami wszystkich pozostałych szczebli. Dla podmiotów sektora obywatelskiego istotne były również rozwiązania wspierające finansowo ich działalność. Wejście Polski do Unii Europejskiej umożliwiło im chociażby aplikowanie o fundusze unijne, a przyjęcie programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (FIO) wprowadziło dodatkową możliwość pozyskiwania przez podmioty sektora obywatelskiego pieniędzy pochodzących z budżetu państwa.

Z dniem 24 kwietnia 2003 roku oraz przyjęciem *Ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* otwarte zostały drogi do zakładania tego typu organizacji, co wcześniej nie było możliwe¹⁵. Już we wrześniu 2003 roku w Malborku powstało Stowarzyszenie Szpitala Jerozolimskiego Zakonu Niemieckiego, którego celem było pozyskanie środków na renowację tego zabytkowego obiektu w Malborku. W dniu 19 kwietnia 2004 roku została podpisana umowa między Malborkiem a stowarzyszeniem, w której określono zakres współpracy i koncepcję zagospodarowania dawnego

---

¹⁰ J.J. Węc, *Relacje polsko-niemieckie w Unii Europejskiej i NATO na początku XXI w. Próba bilansu*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 23(2015), s. 118–120.

¹¹ *Prawo o stowarzyszeniach*, tekst ujednolicony z późniejszymi zmianami, Dz.U. 2015, poz. 1393.

¹² M. Rymśza: *Polityka państwa wobec sektora obywatelskiego w Polsce w latach 1989–2007*, w: *Państwo a trzeci sektor. Prawo i instytucje w działaniu*, red. M. Rymśza i in., Warszawa 2007, s. 29.

¹³ Por. S. Kantyka, *Organizacje pozarządowe – partner samorządu*, w: *Samorządowa polityka społeczna*, red. A. Frączkiewicz-Wronka, Warszawa 2002, s. 209.

¹⁴ *Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*, tekst ujednolicony z późniejszymi zmianami, Dz.U. 2016, poz. 239.

¹⁵ Tamże.

szpitala. W budynku powstało centrum spotkań polsko-niemieckich oraz muzealne centrum dokumentacji historii szpitalnictwa¹⁶.

Na przełomie stycznia i kwietnia 2007 roku w Kole Przewodników Malborskich powstała inicjatywa związana z rekonstrukcją figury Madonny w blendzie wschodniego zamknięcia kościoła zamku krzyżackiego w Malborku. Kolejnym etapem były dyskusje o formie działań związanych z realizacją tej idei. Zastanawiano się m.in. nad utworzeniem fundacji jako specjalnej organizacji, która miałaby zajmować się realizacją celu. Rozpoczęły się więc prace organizacyjne nad jej powołaniem, dyskutowano o nazwie tego podmiotu oraz zakresie planowanych działań koniecznych do określenia w statucie¹⁷. Następnie podjęto próby wyłonienia składu osobowego zarządu oraz rady fundacji. W marcu 2007 roku w hotelu Stary Malbork spotkała się sześciuosobowa grupa inicjatywna, którą stanowili przedstawiciele Koła Przewodników Malborskich i Muzeum Zamkowego w Malborku oraz prawnik.

Niespełna dwa miesiące później, 25 maja 2007 roku, utworzono Fundację „Mater Dei” (dalej FMD). W spotkaniu inicjującym uczestniczyli: Arkadiusz Binnebesel, Wiesław Długokęcki, Irena Grzesik, Mariusz Mierzwiński, ks. Krzysztof Miś, Agnieszka Tkaczyk, ks. Wojciech Skibicki (dziś biskup pomocniczy diecezji elbląskiej), Andrzej Panek, Piotr Topolski, Anna Michniewicz, Łukasz Rumaszek, Bernard Jesionowski oraz Jerzy Kapejewski. Dnia 23 czerwca 2007 roku członkowie fundacji brali udział w obradach zarządu na spotkaniu wyjazdowym Heimatkreis Marienburg w Malborku. Na przełomie czerwca i sierpnia 2007 roku miały miejsce liczne spotkania robocze zarządu FMD, organizacji skupiającej dawnych mieszkańców Malborka. Był to także czas wyężonej pracy nad zredagowaniem statutu fundacji. Konieczne było również podjęcie działań związanych z rejestracją sądową oraz uzyskaniem numeru KRS. Trwały intensywne działania organizacyjne, związane ze znalezieniem współpracowników zewnętrznych w zakresie realizacji statutowych założeń fundacji. Należało pozyskać grono sponsorów. Po spełnieniu tych wszystkich wymagań fundacja została oficjalnie zarejestrowana 29 października 2007 roku w Sądzie Rejonowym w Gdańsku¹⁸. Jej głównymi celami, które zawarto w statucie, były działania zmierzające do ochrony i opieki nad zabytkami. Miały one w szczególności skupiać się na:

A) odtworzeniu figury Najświętszej Maryi Panny znajdującej się pierwotnie w otworze blendy wschodniej prezbiterium Kościoła zamkowego NMP;

B) zachowaniu oraz przywróceniu elementów architektonicznych zamku malborskiego oraz wchodzących w jego skład budowli, w szczególności kościołów i obiektów sakralnych zgodnie z możliwym do odtworzenia ich pierwotnym wyglądem, zasadami sztuki budowlanej oraz w poszanowaniu ich przeznaczenia, a także przy zachowaniu wymogów związanych z przepisami i zasadami dotyczącymi ochrony zabytków;

¹⁶ A. Szade, *Szpital Jerozolimski, choć groziło mu zawalenie, wrócił do życia z ruin. Przyjaciele uratowali zabytek*, „Gazeta Malborska” 26(2007), s. 5.

¹⁷ A. Panek, *Fundacja Mater Dei*, [w:] *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 11.

¹⁸ Archiwum Fundacji „Mater Dei” w posiadaniu Andrzeja Panka (dalej: AFMD): Statut Fundacji „Mater Dei”, 29 X 2007 r., b.p.

C) przywracaniu pierwotnego miejsca i przeznaczenia oraz odtwarzaniu rzeczy ruchomych znajdujących się pierwotnie w zamku malborskim, a mających znaczenie dla substancji historycznej tego zabytku;

D) popularyzacji wiedzy na temat wskazanych wyżej celów fundacji¹⁹.

MADONNA JAKO SYMBOL MALBORKA

Najświętsza Maria Panna to główna patronka zakonu krzyżackiego od samego początku jego istnienia. Pierwsze wzmianki o Maryi jako patronce rycerzy zakonnych pochodzą z XII wieku. W trakcie oblężenia Akki, w połowie września 1190 roku, król Jerozolimy Gwido de Lusignan oraz obecna w obozie krzyżowców jego żona królowa Sybilla z Jerozolimy wystawili dokument, w którym napisano: „Ja, Gwido z łaski Boga w świętym mieście Jerozolimie, łaciński król ósmy, i pani Sybilla, żona moja, przekazujemy Panu Najwyższemu i szpitalowi niemieckiemu, który wzniesiony został ku czci Marii, dom w Akce, celem urządzenia tam szpitala”²⁰. Adresatem tych słów był mistrz Sibrand, jeden z założycieli szpitala polowego armii krzyżowców podczas oblężenia Akki, zarządzający tym oblężeniem w tym okresie. Dnia 6 lutego 1191 roku papież Klemens III wystawił pierwszy przywilej dla nowego bractwa szpitalnego, który rozpoczął się od słów: „Biskup Klemens, Sługa Sług Bożych, ukochanym synom, braciom niemieckim kościoła Najświętszej Marii Panny w Jerozolimie, pozdrowienie i apostolskie błogosławieństwo”²¹. Problemem wśród historyków jest rozstrzygnięcie dylematu, czy bractwo zakonne założone pod Akką w 1190 roku było kontynuacją starszego niemieckiego szpitala w Jerozolimie, czy też była to zupełnie nowa instytucja. Jak wskazuje Karol Polejowski, przed 1187 rokiem istniał już w Jerozolimie szpital niemiecki, który funkcjonował właśnie pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny²². Kult maryjny w zakonie przejawiał się w różnych formach, zarówno podczas podboju Prus, jak i później, gdy krzyżacy zaczęli uważać Maryję za patronkę nie tylko zakonu, ale także całej podbitej ziemi²³.

W statutach zakonu odnajdujemy ślady potwierdzające cześć okazywaną Najświętszej Dziewicy. Bracia kapłani byli tymi, którzy organizowali i prowadzili duchowo braci rycerzy. Krzyżacy obchodzili bardzo uroczyście święta maryjne oraz przestrzegali postów w wigilie tych świąt. Z biegiem lat uzupełniano zestaw obchodów liturgicznych, m.in. dołączono w 1390 roku do kalendarza zakonnego święto Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny²⁴. Rycerze łączyli z duchową czią wobec Matki Zbawiciela także codzienność życia, a nawet działania wojenne, czego przy-

¹⁹ AFMD: Statut Fundacji „Mater Dei”, cele fundacji, 29 X 2007 r., b.p.

²⁰ K. Polejowski, *Madonna jako patronka zakonu w średniowieczu*, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 21.

²¹ Tamże, nr 295, s. 263.

²² K. Polejowski, *Madonna jako patronka zakonu w średniowieczu*, s. 22.

²³ Zob. W. Rodzyński, *O kulcie Matki Bożej w zakonie krzyżackim*, „Studia Elbląskie” 24(2023), s. 7–17; W. Długokęcki, *Kult Najświętszej Marii Panny w mieście Malbork w średniowieczu*, „Studia Elbląskie” 24(2023), s. 19–20.

²⁴ Tamże, s. 23–24.

kładem może być zamek w Siedmiogrodzie nazywany Marienburg (gród Marii) albo umieszczanie wizerunku Madonny na chorągwiach zakonnych oraz pieczęciach, m.in. na pieczęci zakonu z XV wieku. Najświętsza Maryja Panna ukazana została tu jako zasiadająca na tronie, z Dzieciątkiem Jezus na lewym kolanie oraz kwiatem lilii w prawej dłoni²⁵. Krzyżacy kreowali także Maryję na suzerena (franc. *suzerein*, czyli senior w ustroju lennym, który nie był niczym wasalem) w Prusach, a siebie na jej lenników. Miało to na celu podniesienie prestiżu władzy zakonu i legitymizację działalności militarnej, m.in. dlatego na zamku malborskim szczególne znaczenie pełnił kościół pw. Najświętszej Maryi Panny, który posiadał przywilej publicznego wystawiania licznych relikwii oraz szczylił się monumentalną figurą Matki Bożej²⁶.

Wspomniana tu figura Madonny malborskiej jest jednym z najstarszych wizerunków maryjnych, które znamy z terenów państwa krzyżackiego. Dokumentuje ona również ważny okres w rozwoju państwowości i kultury tych ziem. Był to bowiem czas reformy zakonu Najświętszej Maryi Panny oraz dojrzewania krzyżackiego modelu religijności. W dziejach rzeźby na tym terenie wśród wielu wyobrażeń maryjnych można wskazać zaledwie kilka, które powstały wcześniej lub równoległe do kolosa malborskiego, znajdując także lokalizację w Prusach. Były one jednak dość często importowane, np. tronująca Madonna z Dzieciątkiem z kościoła w Grucie, wykonana w końcu XIII wieku w warsztacie mozańskim. Są też przykłady wizerunków pochodzących z lokalnych warsztatów, np. Madonna z Dzieciątkiem w kościele w Ostromecku znakomicie opisana przez Teresę Mroczo²⁷. Kolosalna figura przeznaczona do ulokowania na ścianie kościoła zamkowego w Malborku była jednak pierwszą pruską realizacją przedstawienia ukoronowanej Madonny *en plein pied*, unoszącej Dzieciątko na lewym ramieniu. Mierząca ponad osiem metrów rzeźba wykonana została z typowego dla XIV wieku budulca, z którego korzystał wówczas zakon krzyżacki, to jest z tzw. sztucznego kamienia²⁸. Jej powstanie związane było z zakończeniem prac przy rozbudowie zamkowego kościoła w 1343 roku. Wtedy też odbyła się konsekracja świątyni i – jak należy przypuszczać – także poświęcenie ustawionej w jego blendzie rzeźby Madonny.

W początkowym okresie rzeźba była pokryta barwną polichromią, która położona została na cienkiej warstwie zaprawy. Badania wykazały obecność ukrytej pod mozaiką warstwy minii ołowiowej oraz resztek złocień. Zakłada się, że wspomniane zdobienie zwietrzało lub spłynęło i – jak wskazuje Juliusz Raczkowski – konieczne było zastosowanie trwalszej techniki²⁹. Zdecydowano się więc w 1380 roku obłożyć figurę Madonny mozaiką, co było inwestycją bardzo kosztowną, choćby dlatego, że tego typu technika zdobienia nie była praktykowana w państwie zakonnym. Materiały

²⁵ Tamże.

²⁶ S. Józwiak, J. Trupinda, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach Wielkich Mistrzów 1309–1457*, Malbork 2019, s. 120.

²⁷ T. Mroczo, *Tronująca madonna z Ostromecka*, „Biuletyn Historii Sztuki” 4(1966), s. 323–333.

²⁸ Był to materiał powszechnie stosowany do odlewania rzeźb i detali architektonicznych.

²⁹ J. Raczkowski, *Kolos malborski. Problematyka warsztatowa i styloznawcza*, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 90.

srowadzono aż z północnych Włoch i projekt zakończył się sukcesem³⁰. Lśniącą mozaiką postać zamkowej Madonny była w okresie średniowiecza otoczona wielką czcią, szacunkiem i kultem.

Malborski kolos przetrwał przez kolejne wieki aż do lutego 1945 roku, kiedy został całkowicie zniszczony podczas ataków nacierającej na zamek armii radzieckiej. Posąg runął wówczas z wysokości kilkudziesięciu metrów w dół fosy i rozpadł się na wiele fragmentów, z których część została całkowicie zniszczona. Te, które udało się uratować, nie miały już na sobie warstwy wielokolorowej mozaiki (zdobienie odpadło w momencie uderzenia o ziemię). Sporym zniszczeniom uległ też sam zamek. Działania rekonstrukcyjne prowadzone po wojnie miały na celu jedynie zabezpieczenie jego bryły przed całkowitym zawaleniem. Kolejne zaś etapy odbudowy nie przewidywały przywrócenia wspomnianej figury.

DZIAŁALNOŚĆ FUNDACJI „MATER DEI”

Po rejestracji członkowie fundacji przystąpili do energicznych działań. Zimą 2008 roku zorganizowano cykl spotkań z młodzieżą w malborskich szkołach (głównie średnich), popularyzujących ideę rekonstrukcji figury Madonny. Równocześnie miały miejsce spotkania organizacyjne zarządu oraz rady fundacji w związku z rozpoczęciem zbiórki środków finansowych na rekonstrukcję figury. W kwietniu 2008 roku wydrukowano w drukarni W & P – nieodpłatnie – cegiełki o nominałach: 2 zł, 5 zł, 10 zł, 20 zł, 50 zł oraz 100 zł. Ich sprzedaż zainaugurowano 14 kwietnia na wspólnym posiedzeniu zarządu oraz rady, na które zaproszono wybranych gości. Publiczna inauguracja sprzedaży cegiełek miała miejsce na Starym Mieście w kościele św. Jana. Na przełomie kwietnia i maja ustawiono także w wybranych miejscach Muzeum Zamkowego (kasa MZM, sklep państwa Krawczyków i Jakubów) skarzonki. Dyrekcja Muzeum Zamkowego w Malborku 19 maja 2008 roku wystosowała pismo, w którym wyraziła zgodę na prowadzenie przez FMD zbiórki środków finansowych na rekonstrukcję rzeźby oraz na podjęcie zgodnych ze statutem fundacji działań mających na celu wykonanie prac oraz uzyskiwanie stosownych pozwoleń konserwatorskich³¹. Od czerwca 2008 roku zaczęto sprzedawać cegiełki w Wielkim Refektarzu. Później kontynuowano te działania w kuchni Wielkiego Refektarza aż do końca prowadzenia przez FMD tej formy pozyskiwania środków.

Równocześnie starano się jak najszerzej upowszechnić sam pomysł. Członkowie fundacji zdobyli m.in. informacje o, mieszkającym w Hamburgu, właścicielu jedynych kolorowych oryginalnych fotografii figury Madonny ukazujących ją przed zniszczeniem. Po wystosowaniu do niego pisma i uzyskaniu zgody na użycie tych zdjęć wykonano projekt plakatu, a następnie zawieszono baner w blendzie kościoła – dokładnie w tym miejscu, w którym stała do 1945 roku figura Madonny i w którym miała się znów pojawić. Wtedy też oficjalnie mieszkańcom Malborka oraz turystom zaprezentowano tę niezwykle ładną ideę. Baner czterokrotnie był zrywany w wyniku silnego

³⁰ K. Pospieszny, *Domus Malbork. Zamek krzyżacki w typie regularnym*, Toruń 2014, s. 229.

³¹ AFMD: Zgoda na zbiórkę środków finansowych, Malbork 19 V 2008, dyrektor Muzeum Zamkowego w Malborku Mariusz Mierzwiński do zarządu FMD.

wiatru, ale za każdym razem – jak najszybciej się dało – zastępowano go kolejnym³². Kolorowe fotografie Madonny nie tylko przyczyniały się do popularyzacji pomysłu, ale także były ważnym elementem dokumentacji potrzebnej do późniejszych prac nad rekonstrukcją figury³³.

Kolejną formą pozyskania funduszy było zwracanie się z prośbą do osób, które mogły poprzeć lub w jakikolwiek inny sposób wspomóc ideę. Przykładem może być pismo z prośbą o pomoc i wsparcie wysłane do małżonki prezydenta RP, pierwszej damy Marii Kaczyńskiej:

Uprzejmie informujemy Panią Prezydentową o powołaniu w Malborku fundacji «Mater Dei». Powołana z inicjatywy Koła Przewodników Malborskich fundacja stawia sobie przy wsparciu Dyrekcji Muzeum Zamkowego w Malborku szczytny cel powrotu symbolu-patronki miasta Malborka na 600 rocznicę obchodów zwycięskiej bitwy rycerstwa dowodzonego przez króla Władysława Jagiełłę w pamiętnym dniu 15 lipca 1410 r. pod Grunwaldem. Majestatyczna stojąca w niszy okiennej Kościoła Zamku malborskiego postać posągu Matki Bożej zdobiona przez mistrzów weneckich piękną kolorową mozaiką już od XIV w. budziła podziw i pozostawała symbolem kultu Maryjnego na Ziemi Pomorskiej. Zniszczona w czasie II wojny światowej oczekuje na powrót w pustkę okienną Kościoła pod Jej wezwaniem. Nasza inicjatywa spotkała się z zainteresowaniem szerokich kręgów społeczeństwa nie tylko w Polsce. Deklarowana jest pomoc ze strony byłych mieszkańców Malborka, zainteresowanie wyraził także Mistrz Zakonu Najświętszej Marii Panny opat Bruno Plater rezydujący w Wiedniu. Warunkiem niezbędnym dla realizacji szczytnego zamierzenia jest szerokie rozpropagowanie naszej inicjatywy podczas Pani kontaktów z przedstawicielami różnych środowisk społeczeństwa polskiego, a także jeśli to możliwe pomoc finansową. Pozostajemy wdzięczni pamięcią za wszelką udzieloną przez Panią Prezydentową pomoc³⁴.

Podobne pisma wystosowano również m.in. do prof. Uda Arnolda, marszałka województwa pomorskiego Jana Kozłowskiego, wicemarszałka Leszka Czarnobaja, wicewojewody Michała Owczarczaka, posłów na Sejm RP Jana Kulasa i Anny Zielińskiej-Głębockiej oraz szeregu przedsiębiorstw i instytucji, np. banków spółdzielczych czy Browaru Gościszewo.

Dnia 3 listopada 2008 roku ustawiono skarbonki w dormitorium zamku malborskiego, a 30 listopada 2008 roku miała miejsce promocja FMD i sprzedaż cegiełek w parafiach z udziałem wolontariuszy z I Liceum Ogólnokształcącego i Liceum Eko-

³² Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

³³ AFMD: Notatka podsumowująca działania fundacji w 2009 r., 30 XII 2009 r., b.p.

³⁴ AFDM: Pismo do Prezydentowej Marii Kaczyńskiej (2007 r.), b.p. Współpraca taka miała realne szanse powodzenia, gdyż swego czasu zasłużony działacz i społecznik Bogdan Śliwiński uczył w Malborku do szkoły z księdzem prałatem Romanem Indrzejczykiem, który był oficjalnym spowiednikiem prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Mówiło się, że jeżeli Maria Kaczyńska, nie udzieli bezpośrednio patronatu, to na pewno udzieli wsparcia poprzez wojewodę. Prezydentowa była zainteresowana sprawą i otrzymywała informacje od Bogdana Śliwińskiego. Jednak katastrofa smoleńska, w której zginęli para prezydencka i ks. Indrzejczyk, spowodowała, że do oficjalnej współpracy nie doszło. Zob. wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

nomicznego w Malborku. W dniu 8 lutego 2008 roku zorganizowano bal dobroczynny na rzecz Fundacji „Mater Dei”. W dniach 16–18 maja odbył się Dzień Rycerza Komendy Poznańsko-Zachodniopruskiej Zakonu Joannitów. FMD pozyskała wówczas darowiznę w wysokości 5500 euro oraz 1080 zł. Jeden z członków fundacji Andrzej Panek 23 maja w Gdańsku wziął udział w spotkaniu z podsekretarzem stanu w Ministerstwie Sportu i Turystyki Katarzyną Sobierajską oraz dyrektorem departamentu wojewody pomorskiego Martą Chełkowską. Podczas tego spotkania przedstawiono cele i głównie założenia Fundacji „Mater Dei”. Cztery dni później odbyło się spotkanie w hotelu Grot, podczas niego zarząd FMD spotkał się z proboszczami malborskich parafii. W 2009 roku uruchomiono również stronę internetową fundacji w czterech wersjach językowych: polskiej, angielskiej, niemieckiej i rosyjskiej³⁵.

Dzięki wspomnianym wyżej przedsięwzięciom w 2009 roku na konto fundacji zaczęły wpływać pierwsze większe darowizny, m.in. od byłych mieszkańców Malborka z Heilmatkreis Marienburg: Gabriel Heribert przekazał 1550 euro, Bodo Ruckert – 1000 euro. W 2009 roku Fundacja „Mater Dei” uzyskała darowizny finansowe także od firm, m.in. dwukrotnie od Banku Spółdzielczego (w 2008 roku – 2000 zł, w 2009 roku – 1500 zł). Fundacja wystąpiła też z prośbą o dofinansowanie do MKiDN, jednak zostało ono rozpatrzone negatywnie³⁶.

Rok 2010 był intensywnym czasem w pracach Fundacji „Mater Dei”. Uczestniczyła ona w wielu wydarzeniach kulturowych, np. Dniach Malborka (w czerwcu), Nocy Muzeów (w maju), Oblężeniu Malborka (w lipcu) oraz w Bałtyckim Festiwalu Muzyki (w maju). W międzyczasie trwały intensywne działania reklamowe. Kontynuowano także sprzedaż cegiełek przez wolontariuszy w Wielkim Refektarzu zamku malborskiego (w okresie 1 maja–15 września). Członkowie Koła Przewodników Malborskich oprowadzając turystów po zamku, informowali – w każdej opcji językowej – i zachęcali do poparcia celu fundacji. Kontynuowano popularyzację pomysłu odbudowy figury Madonny przez ulotki. Podejmowana była współpraca z wolontariuszami ze szkół średnich: I LO oraz LE. Trwała też współpraca z Muzeum Zamkowym, Urzędem Miejskim oraz starostwem powiatowym. Zorganizowano Wigilię w bazie zaprzyjaźnionego z organizacją hotelu Grot, w którym najczęściej odbywały się tego typu imprezy. Wtedy też zamówiono i zamontowano figurę Madonny w miniaturę zamku, co pozwoliło w pewnej mierze zwizualizować przyszły efekt prac. Dnia 30 października 2010 roku nastąpiła instalacja skarbonki na datki na rzecz FMD w kościele św. Jana Chrzciciela. Ze względu na planowane na czerwiec otwarcie nowej wystawy we wnętrzach Wielkiego Refektarza fundacja zamierzała przenieść główny punkt sprzedaży cegiełek z kuchni Wielkiego Refektarza do piwnic skrzydła zachodniego Zamku Średniego lub do dormitorium na Zamku Wysokim. Trwały też prace nad udoskonaleniem projektu przedstawienia Madonny w technice 3D. Przygotowano i wydrukowano ulotki fundacji w języku rosyjskim. W gablocie FMD umieszczono reklamy podmiotów ją sponsorujących. Powołano też specjalny zespół mający przygotować projekt prezentacji idei fundacyjnych. Jego celem miało być przybliżenie idei odbudowy figury Madonny szerszym kręgom publiczności uczestniczącej w inscenizacji Oblężenia Malborka. Podjęto także kontakt z anima-

³⁵ Wywiad z Andrzejem Pankiem 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

³⁶ Zob. AFMD.

torem kultury i polskości na terenie Kanady, by upowszechnić wiedzę o FMD poza granicami kraju. Organizacja uczestniczyła również w uroczystej sesji Rady Miasta Malborka oraz biznesu malborskiego (wybór Lidera Biznesu za rok 2009), co pozwoliło na kolejną odsłonę prezentacji idei FMD. Uruchomiona została także nowa strona internetowa. Dzięki życzliwości ks. proboszcza Krzysztofa Ryszarda Gołębińskiego umieszczono kolejny baner reklamowy na ścianie plebanii kościoła św. Jana Chrzciciela. Przedstawiał on figurę Madonny w skali 1:1 zreprodukowaną z przedwojennej fotografii (tej, na której wzorowano się przy projekcie banera wiszącego w blendzie kościoła zamkowego)³⁷.

W dniu 20 listopada 2011 roku osobom i organizacjom działającym bezinteresownie na rzecz Malborka przyznano nagrodę Baszty Maślankowej. Organizatorem konkursu było Stowarzyszenie Malborskie „Centrum Kwadrat”. Podczas rozdania nagród uhonorowano Andrzeja Panka, jednego z czynnych działaczy Fundacji „Mater Dei”³⁸.

W 2012 roku fundacja kontynuowała działania stałe, tj. zbiórkę funduszy oraz współpracę z różnymi podmiotami. Nową przestrzenią w tym obszarze było aplikowanie przez Muzeum Zamkowe w Malborku do Funduszy Norweskich. Po rozmowach z dyrekcją muzeum do wniosku o środki dołączono także koszty rekonstrukcji figury Madonny. Dnia 25 maja odbyło się zebranie sprawozdawczo-wyborcze FMD, a 26 października fundacja uroczyście obchodziła pięciolecie istnienia. Przez ten okres osoby zaangażowane w jej działalność pracowały społecznie. Pomimo licznych obowiązków rodzinnych i zawodowych znajdowały czas na upowszechnianie idei fundacyjnych, w tym przede wszystkim odbudowy maryjnego wizerunku na ścianie zamku. Mariusz Mierzwiński, dyrektor Muzeum Zamkowego w Malborku i prezes rady fundacji, wskazywał w tamtym momencie, że kościół zamkowy Najświętszej Maryi Panny zostanie odbudowany wraz ze sklepieniem. Natomiast figura Madonny, „odtworzona z innych materiałów”, na pewno wróci na swoje dawne miejsce najpóźniej pod koniec 2014 lub z początkiem 2015 roku³⁹.

Firmowym wydarzeniem w dawnym zamku krzyżackim jest pokaz Oblężenie Malborka. Nawiązuje do bitwy pod Grunwaldem (1410 r.) i stanowi niejako jej przedłużenie, kiedy to grupy rekonstrukcyjne (wojska polsko-litewskie pod wodzą króla Władysława Jagiełły) przesuwają się w kierunku zamku malborskiego. Dobra obsada i znane nazwiska działają zawsze korzystnie na frekwencję imprez kulturalnych tego typu. Była to idealna okazja do promowania zbiórki środków na odbudowę figury Madonny. W wydarzeniu tym brali udział m.in. znana polska lektorka Krystyna Czubówna oraz dziennikarz i popularyzator historii Bogusław Wołoszański. Krystyna Czubówna bardzo chętnie przyjęła na siebie rolę osoby aktywnie wspierającej fundację oraz osobiście ją wsparła, kupując cegiełki. Z kolei redaktor Wołoszański wykorzystał Oblężenie Malborka do nakręcenia własnego filmu. On również współpracował z fundacją⁴⁰.

³⁷ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

³⁸ AFMD: Notatka o konkursie „Baszty Maślankowej”, 20 XI 2011 r., b.p.

³⁹ *Fundacja Mater Dei działa od pięciu lat*, w: *Malbork1.pl* [on-line], https://www.malbork1.pl/arttykul/1430,fundacja-mater-dei-dziala-od-pieciu-lat#google_vignette (dostęp: 25.10.2024).

⁴⁰ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

Jak wspomniano, okazją do pozyskania nowych środków było aplikowanie Muzeum Zamkowego w Ministerstwie Kultury o dofinansowanie prac rekonstrukcyjnych z puli Funduszy Norweskich. Stosowny wniosek, uwzględniający także koszty rekonstrukcji figury, został złożony 3 października 2013 roku. Ogólny koszt prac wraz z wykonaniem mozaik (projekt opracował Bernard Jesionowski z Działu Konserwacji zamku malborskiego) oszacowano na milion złotych. Fundacja „Mater Dei” zgromadziła dotąd ok. 160 tys. zł oraz 15 575,52 euro. Kwoty te przekazano w czasie konferencji Muzeum Zamkowemu jako wkład fundacji w dzieło odbudowy figury. Fundusze te pozyskano, jak już wspomniano, od sponsorów, darczyńców, ze sprzedaży cegiełek i podczas balu charytatywnego, podczas którego zebrano kwotę 5581 zł. Dnia 20 sierpnia 2013 roku odbyło się również spotkanie kierownictwa muzeum z delegacją zakonu na czele z ówczesnym wielkim mistrzem Brunonem Platterem. Warto wspomnieć, że Bruno Platter (funkcję wielkiego mistrza zakonu pełnił w latach 2000–2018) był bardzo zaangażowany w działalność fundacji. Brał udział w konferencjach i był niezwykle zainteresowany opisywanym przedsięwzięciem. Wspominany jest do tej pory przez Andrzeja Panka jako „świetny człowiek, bardzo otwarty”⁴¹.

W 2014 roku kontynuowano działania stałe fundacji. Dnia 1 lutego odbył się bal charytatywny w Karwanie, podczas którego licytowano cenne przedmioty, głównie obrazy oraz biżuterię. Odbył się również koncert śpiewaczki operowej Renat Drozd (sopran spinto). Uroczyste zamknięcie sprzedaży cegiełek z wręczeniem wyróżnień nastąpiło 1 października w Gothic Cafe & Restaurant. Szacuje się, że o działalności fundacji, zwłaszcza dzięki sprzedaży cegiełek w różnych miejscach Malborka, usłyszało około trzech milionów ludzi. Dzieło to wspierali także obcokrajowcy, o czym świadczą waluty wydobywane z otwieranych publicznie skrzynek i skarbonek⁴².

Działalność fundacji od początku miała charakter inicjatywy społecznej, a powodzenie jej misji zależało w dużej mierze od zaangażowania jej członków, społeczności miasta oraz wielu instytucji. W ciągu ośmiu lat gromadzenia funduszy praktycznie każdy z darczyńców, którego udało się zidentyfikować, był w dokumentach fundacji skrupulatnie odnotowywany. Każdy działacz wspierający fundację finansowo lub w inny sposób mógł natomiast wkleić swój kawałek mozaiki w figurę Madonny. Jego zaangażowanie miało być też odnotowane w dokumentacji⁴³.

⁴¹ Tamże. Podobnie było zresztą z poprzednikiem Plattera – Arnoldem Wielandem, pełniącym funkcję wielkiego mistrza w latach 1988–2000, który także dwukrotnie przekazał pieniądze.

⁴² AFMD: Notatka podsumowująca działanie fundacji w 2014 r., 30 X 2014, b.p.

⁴³ Przez ten czas (w latach 2008–2013) darczyńcami i podmiotami wspierającymi Fundację „Mater Dei” byli: 2008 r.: osoby prywatne: 1192,30 zł, zakłady pracy: 3000 zł, banki: 2000 zł, stowarzyszenia: 1000 zł; 2009 r.: osoby prywatne: 4205 zł, zakłady: 3000 zł, banki: 1500 zł, stowarzyszenia: 100 zł, wielki mistrz zakonu krzyżackiego: 2092 zł, zakon joannitów: 5500 euro, 1080 zł; 2010 r.: osoby prywatne: 260 zł, zakłady pracy: 1000 zł, banki: 1500 zł; 2011 r.: osoby prywatne: 3000 zł, 600 euro, zakłady pracy: 2950 zł, banki: 1500 zł; 2012 r.: zakłady pracy 1000 zł, banki: 500 zł, bary: 800 zł; 2013 r.: zakłady pracy: 1000 zł, bary: 700 zł, banki: 500 zł, cegiełki: 24 687 zł.

ODBUDOWA FIGURY MADONNY

Przełom lat 2014/2015 był niezwykle intensywnym czasem w działalności fundacji. To właśnie wtedy rozpoczęły się prace nad rekonstrukcją figury Madonny⁴⁴. Dzięki wsparciu wielu instytucji, organizacji, a także mieszkańców i turystów możliwe było przystąpienie do działań związanych z powrotem maryjnego wizerunku na jego pierwotne miejsce. Nie był to jednak łatwy proces. Na każdym etapie wymagał on udziału specjalistów, poszukiwania opinii i zgód na wielu płaszczyznach⁴⁵. Należy tu przypomnieć, że grono historyków sztuki podzieliło się na zwolenników i przeciwników odbudowy figury. Na decydentów ogromny wpływ miała jednak presja społeczna, która wiązała się ze świadomością, że za rekonstrukcją figury Madonny opowiada się kilka milionów ludzi. To ona sprawiła, że decyzja została podjęta, o czym zaświadczał w tamtym okresie Bernard Jesionowski⁴⁶.

Przy rozważaniu sposobu odtworzenia figury ważne było jej symboliczne znaczenie zarówno dla samego zamku i miasta Malborka, jak i mieszkańców, którzy bardzo zaangażowali się w to przedsięwzięcie. Istotną kwestią był też wybór materiału, z jakiego postać Madonny miała być wykonana, a także sposób jej powrotu do niszy zamkowej. Pierwszy projekt zakładał budowę całkowicie nowej figury z cienkościennego laminatu z wmontowanym tylko jednym elementem z oryginalnego posągu. Pozostałe zachowane segmenty z czasów krzyżackich miały być wyeksponowane w gablocie na placu, przy wejściu na teren zamku. Pomysł ten jednak budził wiele wątpliwości już na samym początku. Podczas prac przy bryle kościoła zamkowego uznano, że z uwagi na zachowania 60 proc. oryginalnej średniowiecznej materii wszystkie fragmenty figury należy uwzględnić w odbudowie posągu. Zdecydowano, że w niszy zamkowego kościoła ulokowany zostanie obiekt posiadający większość elementów średniowiecznych, a zatem w dużej części będzie autentyczny. W ten sposób zachowana zostanie jego wartość historyczna, tak bardzo istotna przecież dla tego miejsca⁴⁷.

W grudniu 2014 roku przy zachowanych segmentach figury (pod namiotem na międzymurzu) odbyło się spotkanie kierownictwa Muzeum Zamkowego w Malborku, jego Rady Naukowej oraz Komisji Konserwatorskiej. Na podstawie wykonanej dokumentacji, po konsultacji z organem doradczym, w dniu 5 grudnia 2014 roku dyrekcja muzeum podjęła decyzję o włączeniu wszystkich zachowanych elementów figury do mającego powstać w niedalekiej przyszłości posągu⁴⁸. Wyjątkiem była dłoń, która odpadła jeszcze przed II wojną światową (w 1903 roku) i przetrwała w lapidarium. Postanowiono zostawić ją w tym miejscu w celach badawczych i ekspozycyjnych

⁴⁴ Zob. M. Mierzwiński, *Dzieje odbudowy mozaikowej figury Madonny w zamku malborskim*, „Ochrona Zabytków” 2(2022), s. 57–72.

⁴⁵ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

⁴⁶ A. Szade, *Niezwykła inicjatywa Fundacji Mater Dei. W sobotę sięgnęliśmy gwiazd*, „Gazeta Malborska” 47(2015), s. 9.

⁴⁷ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

⁴⁸ P. Grosicki, *Podstawy do odtworzenia figury malborskiej Madonny*, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 130.

razem z kilkoma tysiącami zabytkowych kostek mozaiki, pochodzących z różnych okresów⁴⁹.

Trzeba przypomnieć, że odbudowa figury w opisanym tutaj kształcie byłaby niemożliwa, gdyby nie inicjatywa Macieja Kilarńskiego. W latach pięćdziesiątych XX wieku metodycznie poszukiwał on oraz zabezpieczał elementy architektoniczne zamku, poświęcając szczególną uwagę właśnie malborskiej Madonnie. Jego raporty i publikacje stanowią praktycznie jedyne źródło rzetelnej informacji o tym, co działo się z rzeźbą w czasach powojennych⁵⁰. Kilarński podkreślał zwłaszcza znaczenie zachowania resztek głowy Madonny oraz odlewu z 1903 roku. Wytyczył ścieżki i zadania stanowiące swoiste podstawy do odtworzenia figury. Doprowadził także do wykonania pierwszej konserwacji jej elementów (o czym wiemy od konserwatora Andrzeja Lewandowskiego, zaangażowanego do tego przedsięwzięcia przez Kilarńskiego). W 1993 roku skleił on spękania, oczyścił powierzchnię bloków i wzmocnił je środkiem zabezpieczającym. Dokładnie opisał ten proces w wywiadzie z 2014 roku⁵¹. W 1993 roku Kilarński przedstawił w jednym zdaniu tezę, która stanowi rdzeń całego programu restauracji posągu: „Nie chodzi tu bowiem o niemożliwą do wykonania kopię, lecz uzyskanie nowego dzieła plastycznego, zbliżonego optymalnie do oryginału o podobnie silnym działaniu artystycznym wzbogaconym poprzez wywołany mozaiką światłocień przez koloryt i blask”⁵². Tak więc głównymi wytycznymi, którymi się kierowano w realizacji, były m.in. przywrócenie przekazu ideowego (przez wielkość i blask monumentu), przywrócenie wartości estetycznych (silne oddziaływanie artystyczne) oraz utrzymanie tradycyjnej techniki wykonawczej (skupienie się na zachowaniu osobliwości tworzywa, a tym samym uzyskanie efektu końcowego zbliżonego do oryginału).

Odtworzony posąg został wykonany według ustalonego planu. Oryginalną wysokość Madonny można było dokładnie odtworzyć dzięki zachowanej głowie, która mierzyła 1,17 metra. Na podstawie proporcji obliczono więc, że malborski kolos miał około 7,93 metra wysokości⁵³. Odbudowana figura mierzyła ponad osiem metrów. Pokryto ją ponad 600 tysiącami tesser, czyli dokładnie obrobionych kawałków kamienia lub szkła, stanowiących element mozaiki.

Szklane kostki użyte do obłożenia figury sprowadzono z Wenecji, natomiast elementy pokryte złotem wykonano w Gdańsku. Zbiór kostek mozaikowych wydobytych z gruzów zamku po II wojnie światowej liczył aż 7936 tesser⁵⁴. Wykonano szereg badań fizykochemicznych, zmierzających do określenia wilgotności zachowanych elementów i ich wytrzymałości. Pobrano także 21 próbek zaprawy i sztucznego kamienia do dokładnej analizy. Następnie wyodrębniono trzy zasadnicze grupy materiałów użytych do budowy. Pierwszą grupę stanowiło spoiwo gipsowe z istotnym udziałem

⁴⁹ M. Mierzwiński, *Dzieje odbudowy mozaikowej figury Madonny*, s. 70.

⁵⁰ M. Mierzwiński, *Zamek malborski w latach 1945–1960*, „Studia Zamkowe” 1(2004), s. 47.

⁵¹ M. Kozarzewski, „Więcej niż oryginał” – rekonstrukcja malborskiej Madonny, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 133.

⁵² M. Kilarński, *Mozaikowa figura malborskiej Madonny*, Łódź 1993, s. 23.

⁵³ P. Grosicki, *Podstawy do odtworzenia figury malborskiej...*, s. 128.

⁵⁴ *Figura Madonny*, w: *Visit Malbork* [on-line], <https://visitmalbork.pl/437,figura-madonny.html> (dostęp: 15.05.2024).

węglanów, węgla drzewnego, piasku oraz okruchów cegły. Istotnym składnikiem były kryształy anhydrytu (od 24 proc. objętości do kilku proc.). Drugą grupę stanowiła zaprawa gipsowa, niejednorodne spoiwo (którego skład stanowiły niedopalone fragmenty skały gipsowej) oraz bardzo rzadkie ziarna kwarcu. Grupa trzecia natomiast to spoiwo węglanowe, które cechowało się niewielkim rozmiarem ziaren: 0,2-0,3 mm. W celu jak najdokładniejszego odwzorowania figury przeprowadzono badania składu chemicznego materiałów. Dzięki temu na przekroju stratygraficznym pod płatkim metalu wyodrębniono (analizując materiał od spodu): warstwę gruntu zawierającego mielony biały gips, warstwę stanowiącą podkład pod złączenie oraz cienką warstwę organiczną zawierającą włókna. Wykluczono obecność oleju, ale znaleziono białka kolagenu ze skóry zwierzęcej, białka jaj oraz ślady ludzkiej krwi. Krew była zapewne zanieczyszczeniem, natomiast białka kolagenowe oraz białka jaj to bezsprzecznie resztki spoiwa. Użycie spoiw białkowych trzeba uznać za technologiczną pomyłkę, ponieważ te składniki szybko się rozkładają, gdy są narażone na działanie zewnętrznych czynników klimatycznych. Kiedy budowano pierwotny posąg około 1340 roku, malborscy mistrzowie chyba jeszcze nie wiedzieli, że „przede wszystkim masz używać jak najmniej możesz srebra, ponieważ jest nietrwałe i czernieje na murze jak też i na drzewie, ale znacznie prędy psuje się na murze. [...] Wystrzegaj się także złota połowicznego czyli mozaikowego, albowiem zaraz czernieje”⁵⁵.

Opracowaną strukturę sztucznego kamienia, z którego powstały elementy figury w skali 1:4, obłożono szklanymi tesseramami, odtwarzając pierwotny charakter mozaiki w pomniejszonej skali. Dysponowano przy tym znakomitą dokumentacją fotograficzną sprzed zniszczenia posągu, jednak były to głównie zdjęcia czarno-białe. Przez to projekt wymagał dokładnej analizy kolorystycznej. Trzeba było komputerowo opracować kolorystykę oryginału, wykorzystując zachowane kostki i nieliczne wizerunki barwne, których źródłem były głównie przedwojenne pocztówki⁵⁶. W fazie projektowej wykonano inwentaryzację 3D kilku zachowanych elementów. Na bazie otrzymanych skanów i wykorzystując oryginalną dokumentację, można było wykonać model posągu. Należało także opracować technologię wyrobu tesser w kilku kolorach, odpowiadających barwnością i charakterystyką szkłom oryginalnym. Zabytkowe kostki mozaiki były niewielkie i miały rozmaite kształty. Warto wspomnieć, że odnalezienie odpowiedniego wykonawcy mozaiki nie było proste. Intensywne poszukiwania zaczęły się już w 2008 roku. Jak wskazuje Andrzej Panek, zostało wówczas wysłane zapytanie do dwóch włoskich firm. Miały one odpowiedzieć, jaki będzie koszt metra kwadratowego mozaiki. Po decyzji, jaką techniką zostanie odtworzona Madonna, firmy konserwatorskie miały być poproszone o wsparcie w formie materiału nie tylko na rzeźbę i mozaikę, ale także na zaprawę⁵⁷. Ponieważ – jak wspomniano – analogiczna średniowieczna dekoracja zachowała się w elewacji katedry św. Wita na Hradczanach w Pradze, zaproszono do współpracy czeskich badaczy. Ich doświadczenie, metody i specjalistyczne pracownie wspomogły malborskich działaczy w ustaleniu rodzaju i pochodzenia szklanych tesser. Wykonano także badania porównawcze zachowanych

⁵⁵ C. Cennini, *Rzecz o malarstwie*, Florencja 1933, s. 54.

⁵⁶ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

⁵⁷ Fundacja „Mater Dei” podejmuje kolejne kroki, aby wskrziesić Madonnę, w: *Portal Pomorza* [on-line], <https://www.portalpomorza.pl/artukul/12426,fundacja-mater-dei-podejmuje-kolejne-kroki-aby-wskrziesic-madonne> (dostęp: 22.10.2024).

malborskich kostek szkieł użytych w katedrze św. Jana Ewangelisty w Kwidzynie oraz w Pradze⁵⁸. Zabytek odtwarzali pracownicy firmy Monument Service Marcina Kozarzewskiego z Warszawy. Instytucja ta już wcześniej prowadziła prace konserwatorsko-remontowe, m.in. w Refektarzu i Izbie Konwentu na Zamku Wysokim. Wyremontowała także elewację skrzydeł zachodniego i północnego Zamku Średniego⁵⁹. Wykonanie figury Madonny poprzez użycie techniki odlewu w zaprawie gipsowej było nie lada wyzwaniem dla zespołu. Problem było też osadzenie dzieła na planowanym miejscu, w blendzie kościoła, oraz zespolenie go ze ścianą⁶⁰.

W 2015 roku, oprócz opisanych prac nad odbudową figury, kontynuowano czynne działania społeczne, organizując bale i konferencje. Dnia 24 stycznia fundacja zorganizowała drugi bal karnawałowy (wstęp kosztował 200 zł), a cały dochód z zabawy został przeznaczony na nowy cel fundacji⁶¹. W lutym odbył się bal charytatywny przy udziale Koła Myśliwskiego. Dnia 15 marca 2015 roku w Karwanie zorganizowano konferencję naukową poświęconą historii figury Madonny. Wydarzenie to zwieńczone zostało publikacją materiałów pokonferencyjnych w liczbie 500 egzemplarzy⁶². W dniach 26–27 czerwca delegacja fundacji złożyła wizytę w Wiedniu, a jesienią (29 października) otrzymała nagrodę burmistrza Miasta Malbork za wspieranie działań na rzecz ochrony dóbr kultury i tradycji. W ramach inauguracji działań rekonstrukcyjnych 21 listopada osoby, które w jakiś sposób przyczyniły się do odbudowy figury, uhonorowano możliwością wklejenia osobiście tessery w posąg, jednego z 600 tysięcy takich elementów. Osoby te grupami wchodziły po rusztowaniach i we wskazane przez plastyków miejsce wklejały kilka kolorowych szkiełek. Ponieważ metoda, którą zastosowano do wklejania tesser, była oryginalna i przebiegała identycznie, jak w czasach średniowiecza, był to dosyć prosty proces, z którym goście i członkowie fundacji sprawnie sobie radzili⁶³. Możliwość wklejenia elementów mozaiki otrzymali m.in. Anna i Andrzej Kaszakowie z Warszawy, którzy przekazali fundacji 10 tys. zł, co było największą kwotą od osób indywidualnych. Spośród instytucji najwięcej środków na odbudowę figury przekazał natomiast zakon joannitów (5 tys. euro i 1 tys. zł)⁶⁴.

W grudniu fundacja wspierała organizację obchodów 730-lecia Malborka. W dniu 21 grudnia Stowarzyszenie Koła Przewodników Malborskich, Leier Polska S.A. oraz sekretarz Rady Malborka Remigiusz Binnebesel zgłosili FMD jako kandydata do tytułu „Zasłużony dla Miasta Malborka” w roku 2016. We wniosku wskazano na ogromny wpływ fundacji na proces integracji mieszkańców Malborka oraz na

⁵⁸ J. Mierzwiński, *Dzieje odbudowy mozaikowej figury Madonny*, s. 70.

⁵⁹ R. Konczyński, *Tak wygląda Madonna z malborskiego zamku. Metamorfoza średniowiecznego posągu*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/tak-wyglada-madonna-z-malborskiego-zamku-zdjecia/ar/c1-3688104> (dostęp: 19.05.2024).

⁶⁰ J. Raczkowski, *Kolos malborski. Problematyka warsztatowa i stylistyczna*, s. 83.

⁶¹ Zob. *Drugi bal Fundacji Mater Dei*, w: *Malbork1.pl* [on-line], <https://www.malbork1.pl/artykul/3157,drugi-bal-fundacji-mater-dei> (dostęp: 22.10.2024).

⁶² *Działalność Fundacji Mater Dei dobiega końca*, w: *TV Malbork* [on-line], <https://tvmalbork.pl/aktualnosci/39319,dzialalnosc-fundacji-mater-dei-dobiega-konca> (dostęp: 12.09.2024).

⁶³ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

⁶⁴ J. Skrobisz, *Wraca symbol Malborka. Fundacja Mater Dei wciąż pomaga w powrocie figury Matki Boskiej i upowszechnia wiedzę o niej*, „Dziennik Malborski” 4(2015).

umiejętność aktywizacji lokalnej społeczności w obszarze opieki nad zabytkami⁶⁵. To prestiżowe wyróżnienie przyznane zostało stowarzyszeniu w dniu 21 stycznia 2016 roku, a odebrali je prezesi Bernard Jesionowski oraz Andrzej Panek. Istotnym wydarzeniem i ważnym działaniem promocyjnym stało się również wydanie specjalnej edycji znaczka pocztowego „Mater Dei” (23 marca 2016 roku), na którym przedstawiono fragment odtworzonej figury Matki Bożej oraz logo fundacji. Autorem projektu był Waldemar Gąsior.

Zrekonstruowana figura Madonny stanęła w niszy zamku malborskiego w dniu 30 marca 2016 roku. W sobotę 16 kwietnia w sali konferencyjnej Karwanu odbyło się spotkanie z dr. Brunonem Platterem, wielkim mistrzem zakonu krzyżackiego. Zaprezentowano wówczas Fundację „Mater Dei”, wysłuchano też przemówienia wielkiego mistrza. Był czas na wręczenie wyróżnień oraz dyskusję⁶⁶.

Odsłonięcie figury nastąpiło następnego dnia, w niedzielę 17 kwietnia 2016 roku. Uroczystość poprzedziła Msza Święta z udziałem ponad 200 osób, której przewodniczył w odbudowanym kościele zamkowym biskup diecezji elbląskiej Jacek Jezierski⁶⁷. W tym samym niemal czasie uroczystą Mszę z inicjatywy fundacji sprawowano także w kościele pw. św. Jana Chrzciciela na dawnym Starym Mieście w Malborku⁶⁸. Po nabożeństwach wszyscy udali się na plac przy kasach muzealnych, by uczestniczyć w odsłonięciu ulokowanej w tym miejscu tablicy pamiątkowej FMD. Na tablicy znalazły się symbol fundacji, miniaturowa replika odbudowanej figury oraz następujące słowa: „Figura Madonny z Dzieciątkiem zniszczona w 1945 roku zrekonstruowana dzięki wsparciu Fundacji Mater Dei powołanej przez Przewodników Malborskich oraz dzięki darom ludzi wielkiego serca”⁶⁹. Uroczystość uświetnił występ malborskiego chóru Lutnia pod dyrekcją Bożeny Belcarz⁷⁰.

W tym miejscu trzeba przypomnieć wypowiedź Bernarda Jesionowskiego, który wskazywał wówczas, jak ważna w odbudowie figury Madonny okazała się rola fundacji oraz inicjatywa przewodników malborskich. To oni właśnie stali się inspiracją dla Muzeum Zamkowego w Malborku w podjęciu decyzji o odbudowie kościoła zamkowego i innych zniszczonych w obrębie Zamku Wysokiego elementów⁷¹. Fundacja ma nie tylko ogromne zasługi na polu odbudowy symbolu miasta Malborka oraz w powrocie Madonny do niszy kościoła zamkowego, ale również w obszarze edukacji i poszerzania wiedzy historycznej, integracji mieszkańców oraz osób zainteresowanych tym przedsięwzięciem. „Myśmy nie tylko sprzedawali cegielki i zbie-

⁶⁵ AFDM: Wniosek Koła Przewodników Malborskich, 21.12.2015 Malbork, L.dz.57/2015.

⁶⁶ AFDM: Zaproszenie Zarządu FMD na spotkanie z Wielkim Mistrzem Zakonu.

⁶⁷ *Historyczna msza i koncert na finał*, w: *Portal Pomorza* [on-line], <https://www.portalpomorza.pl/artukul/15302,histeryczna-msza-i-koncert-na-final> (dostęp: 25.10.2024).

⁶⁸ *Malborska Madonna znów króluje nad miastem. Uroczyste podsumowanie prac konserwatorskich*, w: *TV Malbork* [on-line], <https://tvregionalna24.pl/aktualnosci/9683,malborska-madonna-znow-kroluje-nad-miastem-uroczys> (dostęp: 25.10.2024).

⁶⁹ AFDM: Treść tablicy upamiętniającej odbudowę figury Madonny w Malborku.

⁷⁰ Według treści zaproszenia na uroczyste zakończenie prac konserwatorskich.

⁷¹ J. Skrobisz, *Wraca symbol Malborka...*

rali datki. My wyedukowaliśmy miliony osób, które przyjeżdżały do Malborka i na zamek” – wskazywał Andrzej Panek, ówczesny wiceprezes fundacji⁷².

Warto przypomnieć, że w związku z finałem odbudowy figury fundacja moderowała w okresie wiosennym 2016 roku organizację dwóch konkursów, które rozstrzygnięte zostały w kwietniu. Na konkurs plastyczny „Malborska Madonna piórkiem i węglem” wpłynęły 54 prace 50 uczniów malborskich szkół oraz osób dorosłych. Na konkurs literacki „Malborska Madonna” zgłoszono 40 prac. Jury konkursu plastycznego obradowało w składzie: Ewa Miszewska, ks. prałat Jan Żołnierkiewicz, Katarzyna Parafiniuk, Michał Statkiewicz. Natomiast w konkursie literackim jurorami byli: Tomasz Bogdanowicz, Jowita Uniewicz, Małgorzata Politowska, ks. Józef Pilich⁷³.

DALSZE DZIAŁANIA FUNDACJI

Po osiągnięciu głównego celu swego istnienia i funkcjonowania, a więc po odbudowie figury Madonny, Fundacja „Mater Dei” nie zakończyła działalności. Jak wskazywał w wywiadzie prasowym Andrzej Panek, fundacja pragnęła nadal służyć miastu i lokalnej społeczności, nie zamierzała utracić ogromnej energii i potencjału ludzkiego, jaki został wygenerowany w związku z odbudową maryjnego wizerunku⁷⁴. W ten sposób FMD zaczęła prowadzenie działań skierowanych na realizację projektów regionalnych, nadal związanych z miastem. Przykładem może być zaangażowanie członków fundacji w prace związane z powołaniem Muzeum Miasta Malborka. Zarząd fundacji przygotował List poparcia idei Muzeum Miasta Malborka, którego treść udostępniamy poniżej:

Stojąc dziś przed szansą stworzenia Muzeum Miasta Malborka, rozumianego w myśl definicji Międzynarodowej Rady Muzeów ICOM przy UNESCO jako miejsce służące społeczeństwu i jego rozwojowi, dostępne publicznie, które prowadzi badania nad świadectwem ludzkiej działalności i otoczenia człowieka, gromadzi zbiory, konserwuje je i zabezpiecza, udostępnia je i wystawia, prowadzi działalność edukacyjną i służy rozrywce, czyli lokalnie: gromadzące, opracowujące i upowszechniające kulturę materialną i niematerialną miasta Malbork i terenów do niego przyległych wyrażamy poparcie dla tej idei. Miasto Malbork, ze swoją ponad 730-letnią historią oraz jego przeszli, obecni i przyszli mieszkańcy zasługują na miejsce, które będzie w sposób godny, lecz także nowoczesny i proaktywny przedstawiało szeroko rozumiane dzieje miasta, dokumentowało zarówno przeszłość, jak i dzieje najnowsze. Dostrzegamy ogromną szansę dla funkcjonowania Muzeum Miasta Malborka w bliskości dużych muzeów w mieście i regionie, w tym Muzeum Zamkowego

⁷² R. Konczyński, *Zamkowa Madonna odsłonięta. Mieszkańcy tłumnie przyszli zobaczyć to wydarzenie*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/zamkowa-madonna-odslonieta-zdjecia-mieszkancy-tlumnie/ar/c7-3706163> (dostęp: 22.10.2024).

⁷³ AFMD, Podsumowanie konkursu literackiego „Malborska Madonna”, 5 IV 2016 r., b.p.

⁷⁴ J. Skrobisz, *Fundacja Mater Dei wybiera nowy cel. Pomoże w powrocie zabytków do zamku?*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/fundacja-mater-dei-wybiera-nowy-cel-pomoze-w-powrocie/ar/c13-3649254> (dostęp: 25.10.2024).

w Malborku, jako szansę na kontakty, współpracę i wymianę doświadczeń dla mającej powstać instytucji samorządowej⁷⁵.

W związku z tworzeniem muzeum fundacja zawarła porozumienie z dawnymi mieszkańcami Malborka (dziś mieszkającymi w Niemczech) w sprawie przejścia ich prywatnych zbiorów. Zbigniew Kowalski mówił wówczas:

Dowiedzieliśmy się, że wśród nich jest od 1500 do 2000 fotografii, dokumentacja fotograficzna Malborka, a także różnego rodzaju pamiątki, które udało się schować do kieszeni czy walizek opuszczającym te ziemie. Ważne jest, by nie było to muzeum upamiętniające tylko historię byłych mieszkańców, ale wszystkie ważne wydarzenia w historii dawnej, ale także tej współczesnej⁷⁶.

Droga do pozyskania zbiorów stowarzyszenia Heimatkreis Marienburg nie była jednak prosta. Złożona przez fundację prośba została odrzucona przez 36. zjazd tej organizacji, który odbył się w niemieckim Königswinter. Według Boda Rueckerta (przewodniczącego Heimatkreis Marienburg) powodem okazał się brak zaufania dawnych malborezyków do obecnych władz miasta. Kolejne głosowanie nad losami Marienburg-Archiv zostało zaplanowane na 1 października 2014 roku⁷⁷. Ostatecznie cenne zbiory udało się sprowadzić. Jak wspomina Andrzej Panek, zgoda wyrażona przez Heimatkreis Marienburg wiązała się ze spełnieniem pewnych warunków. Archiwalne zbiory musiały być najpierw przejrane, uporządkowane i skatalogowane, by wybrać spośród nich takie, które nadawałyby się do ekspozycji w muzeum⁷⁸. Najważniejszym z postawionych warunków była konieczność funkcjonowania na miejscu placówki muzealnej nastawionej na działalność historyczną miasta. Tymczasem w roku 2017 w Malborku instytucja taka nie istniała, dlatego sytuacja ta wymagała jak najszybszej zmiany.

Ustalono, że oficjalne otwarcie muzeum nastąpi na początku przyszłego roku. W grudniu 2017 roku do Hamburga wyruszyła delegacja z udziałem przedstawicieli FMD, która pozyskała artefakty historyczne wywiezione z miasta przez dawnych mieszkańców. Po powrocie do Polski zbiory przekazano nowej placówce muzealnej, która powstała w willi z końca XIX wieku usytuowanej przy ul. Tadeusza Kościuszki⁷⁹. Oficjalne otwarcie Muzeum Miasta Malborka dokonało się na początku stycznia 2018 roku. Muzeum powołane zostało jako samorządowa instytucja kultury z wyraźnie określonymi celami ochrony oraz rozpowszechniania historii i kultury miasta oraz regionu, zabezpieczania, a także opracowywania zbiorów muzealnych,

⁷⁵ AFMD, List poparcia dla idei Muzeum Miasta Malborka (2017 r.), b.p.

⁷⁶ J. Skrobisz, *W czwartek decyzja w sprawie Muzeum Malborka. Część radnych chce dodatkowych wyjaśnień*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/w-czwartek-decyzja-w-sprawie-muzeum-malborka-czesc-radnych/ar/c13-4257663> (dostęp: 26.05.2024).

⁷⁷ J. Skrobisz, *Malbork–Hamburg: Przedwojenne pamiątki nie trafią do miasta?*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/malbork-hamburg-przedwojenne-pamiatki-nie-trafia-do-miasta/ar/c1-1553897> (dostęp: 22.10.2024).

⁷⁸ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

⁷⁹ Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 V 2024 r. (rozm. A. Grochowska).

edukacji historycznej oraz promocji Malborka⁸⁰. Warto dodać, że w dniu 28 maja 2018 roku nastąpiło także uroczyste otwarcie uporządkowanego, staraniem zarządu FMD oraz członków Heimatkreis Marienburg, cmentarza poniemieckiego w Nowej Wsi. Poza tym członkowie fundacji na przełomie marca i maja podjęli też wysiłek zorganizowania wraz z muzeum wystawy pt. „Malboreczanie 1900–1950”.

Podobnie w 2020 roku, w okresie od stycznia do lipca, członkowie FMD aktywnie uczestniczyli w przygotowaniu kolejnej wystawy: „Plebiscyt 1920 w Marienburgu / Malborku”. Natomiast w styczniu 2021 roku w środowisku fundacji zrodził się pomysł zorganizowania przez Muzeum Miasta Malborka wystawy poświęconej nieistniejącemu w polskiej historiografii obozowi Stalag XX B Marienburg-Willenberg. Chodził o niemiecki obóz jeniecki, który funkcjonował w Malborku w czasie II wojny światowej, w latach 1940–1945. W Stalagu XX B przetrzymywano w niewoli podoficerów i szeregowców różnych narodowości, m.in. Polaków, Anglików, Francuzów, Włochów. Otwarcie wystawy odbyło się 20 sierpnia 2021 roku. Gości powitali Dorota Raczkowska (dyrektor Muzeum Miasta Malborka) oraz Marek Charzewski (burmistrz Malborka). Przemawiali również wiceburmistrz miasta partnerskiego Monheim am Rhein oraz dr Alexander Berner, historyk miejski w Monheim am Rhein⁸¹. Udział członków zarządu FMD w pracach związanych z otwarciem tej wystawy był znaczący. W ramach przygotowań wydano pierwszą w Polsce publikację naukową poświęconą Stalagowi XX B. Pozyskano także malowidło ścienne z budynku mieszczącego izbę mieszkalną jeńców pracujących w komandzie roboczym. Wystawa przyciągnęła do Malborka przedstawicieli dyplomacji państw, których obywatele byli w obozie więzieni. Obejrzel ją także członkowie rodzin byłych jeńców⁸².

ZAKOŃCZENIE

W 2023 roku działalność Fundacji „Mater Dei” ostatecznie dobiegła końca. W dniu 19 maja w zamkowym Karwanie zorganizowano uroczyste podsumowanie jej 16-letniej intensywnej pracy. Głównym powodem zamknięcia dotychczasowych działań stał się brak środków na podejmowanie dalszych inicjatyw. Należy przypomnieć, że przez cały okres istnienia fundacji jedyną osobą otrzymującą wynagrodzenie był jej księgowy. Prace wszystkich członków zarządu były formą wolontariatu, a wszyscy działacze poświęcali swój czas w wyniku pasji oraz chęci zrekonstruowania figury Najświętszej Maryi Panny. W nowych realiach nie chciano już ubiegać się o dotacje państwowe, tym bardziej że środki zebrane przez fundację w całości wykorzystane zostały na główny cel statutowy: odbudowę monumentalnej rzeźby malborskiej Ma-

⁸⁰ *O nas. Muzeum*, w: *Muzeum Miasta Malborka* [on-line], <https://muzeum.malbork.pl> (dostęp: 26.05.2024).

⁸¹ *Wystawa „Stalag XX B – historia nieopowiedziana” już otwarta! Muzeum Miasta Malborka zaprasza*, w: *Urząd Miasta Malbork* [on-line], <https://urząd.malbork.pl/aktualnosci/wystawa-stalag-xx-b-historia-nieopowiedziana-juz-otwarta-muzeum-miasta-malborka-zaprasza.html> (dostęp: 24.05.2025).

⁸² *Stalag XX B – historia nieopowiedziana*, w: *Muzeum Miasta Malborka* [on-line], <https://muzeum.malbork.pl/p,116,stalag-xx-b-historia-nieopowiedziana> (dostęp: 24.05.2024).

donny⁸³. W to zwińczenie działań fundacji wpisało się również uroczyste ogłoszenie Najświętszej Maryi Panny patronką Malborka w dniu 8 grudnia 2023 roku. Dekret Stolicy Apostolskiej przekazał władzom miasta, mieszkańcom i duchowieństwu biskup elbląski Jacek Jezierski⁸⁴.

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ FUNDACJI „MATER DEI” W MALBORKU (2007–2023)

STRESZCZENIE

Artykuł przybliży działalność Fundacji „Mater Dei”, która powstała 25 maja 2007 roku w Malborku. Głównym jej celem były wysiłki na rzecz odtworzenia mozaikowej figury Madonny w zewnętrznej niszy kościoła Najświętszej Maryi Panny na zamku malborskim. Ta monumentalna rzeźba, wykonana z tzw. sztucznego kamienia, była pierwszą pruską realizacją przedstawienia ukoronowanej Madonny *en plein pied* unoszącej Dzieciątka na lewym ramieniu. Jej powstanie związane było z zakończeniem prac przy rozbudowie zamkowego kościoła w 1343 roku. Niestety figura uległa całkowitemu zniszczeniu podczas działań wojennych w 1945 roku. Prezentowany artykuł podzielony został na paragrafy przybliżające kolejno: odrodzenie się stowarzyszeń i fundacji obywatelskich w Polsce po upadku systemu komunistycznego, powstanie Fundacji „Mater Dei”, etapy odbudowy figury Madonny malborskiej, dalsze działania Fundacji „Mater Dei”.

ORIGINS AND ACTIVITIES THE FOUNDATION ‘MATER DEI’ IN MALBORK (2007–2023)

SUMMARY

This article introduces the activities of the ‘Mater Dei’ Foundation, which was established on 25 May 2007 in Malbork. Its main objective became the effort to restore the mosaic figure of the Madonna in the outer niche of the Church of the Blessed Virgin Mary in Malbork Castle. This monumental sculpture, made of so-called artificial stone, was the first Prussian realisation of the depiction of a crowned Madonna *en plein pied* raising the Child on her left arm. Its creation was connected with the completion of construction work on the extension to the castle church in 1343. Unfortunately, the statue was completely destroyed during the war effort in 1945. The article presented here is divided into paragraphs introducing the following in turn: the rebirth of civic associations and foundations in Poland after the collapse of the

⁸³ AFMD, Notatka podsumowująca działalność fundacji, 19 V 2023 r., b.p.

⁸⁴ P. Towarek, *Najświętsza Maryja Panna patronką Malborka. Ogłoszenie dekretu Stolicy Apostolskiej*, „Elbląskie Wiadomości Diecezjalne” 69(2023), s. 118–120.

communist system, the creation of the Mater Dei Foundation, the stages of the rebuilding of the statue of the Madonna of Malbork, and further activities of the Mater Dei Foundation.

URSPRÜNGE UND AKTIVITÄTEN DIE STIFTUNG „MATER DEI“ IN MALBORK (2007–2023)

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel werden die Aktivitäten der Stiftung „Mater Dei“ vorgestellt, die am 25. Mai 2007 in Malbork gegründet wurde. Ihr Hauptziel war die Restaurierung der Mosaikfigur der Madonna in der äußeren Nische der Kirche der Heiligen Jungfrau Maria auf der Burg von Malbork. Diese monumentale Skulptur aus sogenanntem Kunststein war die erste preußische Umsetzung der Darstellung einer gekrönten Madonna *en plein pied*, die das Kind auf ihrem linken Arm trägt. Ihre Entstehung stand im Zusammenhang mit dem Abschluss der Bauarbeiten zur Erweiterung der Schlosskirche im Jahr 1343. Leider wurde die Statue während der Kriegsanstrengungen im Jahr 1945 vollständig zerstört. Der vorliegende Artikel gliedert sich in Abschnitte, in denen nacheinander Folgendes vorgestellt wird: die Wiedergeburt der Bürgervereine und Stiftungen in Polen nach dem Zusammenbruch des kommunistischen Systems, die Gründung der Stiftung Mater Dei, die Etappen des Wiederaufbaus der Statue der Madonna von Malbork und die weiteren Aktivitäten der Stiftung Mater Dei.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Prawo o Stowarzyszeniach, tekst ujednoczony z późniejszymi zmianami, Dz.U. 2015, poz. 1393.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany w Warszawie dnia 14 listopada 1990 r., Dz.U. 1992, poz. 54.

Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, tekst ujednoczony z późniejszymi zmianami, Dz.U. 2016, poz. 239.

Archiwa

Archiwum Fundacji „Mater Dei” w posiadaniu Andrzeja Panka (AFMD).

Relacje

Wywiad z Andrzejem Pankiem, 23 maja 2024 roku (rozm. A. Grochowska).

Opracowania

Barcz J., *Podstawy polityczne i prawne stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami*, w: *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1991*, red. B. Wizimirska, Warszawa 1993, s. 60–68.

- Budnikowski T., Janicki L., Kalka P., Kiwerska J., Malinowski K., Wróblewski T., *Stosunki polsko-niemieckie*, w: *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1992*, red. B. Wizimirska, Warszawa 1994, s. 170–180.
- Cennini C., *Rzecz o malarstwie*, Florencja 1933.
- Długokęcki W., *Kult Najświętszej Marii Panny w mieście Malbork w średniowieczu*, „Studia Elbląskie” 24(2023), s. 19–29.
- Grosicki P., *Podstawy do odtworzenia figury malborskiej Madonny*, w: *Monumentalna Figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 123–130.
- Józwiak S., Trupinda J., *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach Wielkich Mistrzów 1309–1457*, Malbork 2019.
- Kantyka S., *Organizacje pozarządowe – partner samorządu*, w: *Samorządowa polityka społeczna*, red. A. Frączkiewicz-Wronka, Warszawa 2002.
- Kilarski M., *Mozaikowa figura malborskiej Madonny*, Łódź 1993.
- Kozarzewski M., „Więcej niż oryginał” – rekonstrukcja malborskiej Madonny, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 131–148.
- Lustig J., *Zarys historii rozwoju stowarzyszeń i fundacji w Polsce*, w: *Między idea, pasją a działaniem: księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna i in., Katowice 2017, s. 359–377.
- Mierzwiński M., *Dzieje odbudowy mozaikowej figury Madonny w zamku malborskim*, „Ochrona Zabytków” 2(2022), s. 57–72.
- Mierzwiński M., *Zamek malborski w latach 1945–1960*, „Studia Zamkowe” 1(2004), s. 7–54.
- Monumentalna Figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015.
- Mroczo T., *Tromująca Madonna z Ostromecka*, „Biuletyn Historii Sztuki” 4(1966), s. 323–333.
- Piróg T., *Ruch obywatelski w Polsce – geneza, problemy, badania*, „Studia Humanistyczne AGH” 6(2008), s. 69–80.
- Polejowski K., *Madonna jako patronka zakonu w średniowieczu*, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 21–27.
- Pospieszny K., *Domus Malbork. Zamek krzyżacki w typie regularnym*, Toruń 2014.
- Raczkowski J., *Kolos malborski. Problematyka warsztatowa i styloznawcza*, w: *Monumentalna figura Madonny na Kościele NMP w Malborku. Konteksty historyczne, artystyczne i konserwatorskie*, red. J. Hochleitner, Malbork 2015, s. 83–93.
- Rodzinkowski W., *O kulcie Matki Bożej w zakonie krzyżackim*, „Studia Elbląskie” 24(2023), s. 7–17.
- Rymsza M., *Polityka państwa wobec sektora obywatelskiego w Polsce w latach 1989–2007*, w: *Państwo a trzeci sektor. Prawo i instytucje w działaniu*, red. M. Rymsza i in., Warszawa 2007, s. 23–42.
- Skrobisz J., *Wraca symbol Malborka. Fundacja Mater Dei wciąż pomaga w powrocie figury Matki Boskiej i upowszechnia wiedzę o niej*, „Dziennik Malborski” 4(2015).
- Szade A., *Niezwykła inicjatywa Fundacji Mater Dei. W sobotę sięgnęliśmy gwiazd*, „Gazeta Malborska” 47(2015).
- Szade A., *Szpital Jerozolimski, choć groziło mu zawalenie, wrócił do życia z ruin. Przyjaciele uratowali zabytek*, „Gazeta Malborska” 26(2007).

- Towarek P., *Najświętsza Maryja Panna patronką Malborka. Ogłoszenie dekretu Stolicy Apostolskiej*, „Elbląskie Wiadomości Diecezjalne” 69(2023), s. 118–120.
- Węc J.J., *Relacje polsko-niemieckie w Unii Europejskiej i NATO na początku XXI w. Próba bilansu*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej” 23(2015), s. 117–148.

Źródła internetowe

- Drugi bal Fundacji Mater Dei*, w: *Malbork1.pl* [on-line], <https://www.malbork1.pl/artykul/3157,drugi-bal-fundacji-mater-dei> (dostęp: 22.10.2024).
- Działalność Fundacji Mater Dei dobiega końca*, w: *TV Malbork* [on-line], <https://tvmalbork.pl/aktualnosci/39319,dzialalnosc-fundacji-mater-dei-dobiega-konca> (dostęp: 12.09.2024).
- Dwie reformy samorządowe – pierwsza udana, druga mniej*, w: *Dzieje.pl. Portal historyczny* [on-line], <https://dzieje.pl/aktualnosci/dwie-reformy-samorzadowe-pierwsza-udana-druga-mniej> (dostęp: 15.09.2024).
- Figura Madonny*, w: *Visit Malbork* [on-line], <https://visitmalbork.pl/437,figura-madonny.html> (dostęp: 15.05.2024).
- Fundacja Mater Dei działa od pięciu lat*, w: *Malbork1.pl* [on-line], https://www.malbork1.pl/artykul/1430,fundacja-mater-dei-dziala-od-pieciu-lat#google_vignette (dostęp: 25.10.2024).
- Fundacja „Mater Dei” podejmuje kolejne kroki, aby wskrzesić Madonnę*, w: *Portal Pomorza* [on-line], <https://www.portalpomorza.pl/artykul/12426,fundacja-mater-dei-podejmuje-kolejne-kroki-aby-wskrzesic-madonne> (dostęp: 22.10.2024).
- Historyczna msza i koncert na finał*, w: *Portal Pomorza* [on-line], <https://www.portalpomorza.pl/artykul/15302,historyczna-msza-i-koncert-na-final> (dostęp: 25.10.2024).
- Konczyński R., *Tak wygląda Madonna z malborskiego zamku. Metamorfoza średniowiecznego posągu*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/zamkowa-madonna-z-malborskiego-zamku-zdjecia/ar/c1-3688104> (dostęp: 19.05.2024).
- Konczyński R., *Zamkowa Madonna odsłonięta. Mieszkańcy tłumnie przyszli zobaczyć to wydarzenie*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/zamkowa-madonna-odslonieta-zdjecia-mieszkanicy-tlumnie/ar/c7-3706163> (dostęp: 22.10.2024).
- Malborska Madonna znów króluje nad miastem. Uroczyste podsumowanie prac konserwatorskich*, w: *TV Malbork* [on-line], <https://tvregionalna24.pl/aktualnosci/9683,malborska-madonna-znow-kroluje-nad-miastem-uroczys> (dostęp: 25.10.2024).
- Musiał F., *Układ Warszawski. Pakt na rzecz Sowietów*, w: *Instytut Pamięci Narodowej* [on-line], <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/98760,Uklad-Warszawski-Pakt-na-rzecz-Sowietow.html> (dostęp: 12.09.2024).
- O nas. Muzeum*, w: *Muzeum Miasta Malborka* [on-line], <https://muzeum.malbork.pl> (dostęp: 26.05.2024).
- Skrobisz J., *Fundacja Mater Dei wybiera nowy cel. Pomoże w powrocie zabytków do zamku?*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/fundacja-mater-dei-wybiera-nowy-cel-pomoze-w-powrocie/ar/c13-3649254> (dostęp: 25.10.2024).
- Skrobisz J., *Malbork–Hamburg: Przedwojenne pamiątki nie trafią do miasta?*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/malbork-hamburg-przedwojenne-pamiatki-nie-trafia-do-miasta/ar/c1-1553897> (dostęp: 22.10.2024).
- Skrobisz J., *W czwartek decyzja w sprawie Muzeum Malborka. Część radnych chce dodatkowych wyjaśnień*, w: *Malbork nasze miasto* [on-line], <https://malbork.naszemiasto.pl/w-czwartek-decyzja-w-sprawie-muzeum-malborka-czesc-radnych/ar/c13-4257663> (dostęp: 26.05.2024).

Stalag XX B – historia nieopowiedziana, w: *Muzeum miasta Malborka* [on-line], <https://muzeum.malbork.pl/p,116,stalag-xx-b-historia-nieopowiedziana> (dostęp: 24.05.2024).

Wystawa „Stalag XX B – historia nieopowiedziana” już otwarta! Muzeum Miasta Malborka zaprasza, w: *Urząd Miasta Malbork* [on-line], <https://urzed.malbork.pl/aktualnosci/wystawa-stalag-xx-b-historia-nieopowiedziana-juz-otwarta-muzeum-miasta-malborka-zaprasza.html> (dostęp: 24.05.2025).